

Võõrvõim: märkusi vene rahvusliku diskursuse kohta

Mihhail Lotman

Vene rahvosluse ideoloogia tekkis hilja, alles 19. sajandi kolmekümnendatel aastatel. Ennekõike oli selle kujunemine seotud slavofiilide tegevusega. Slavofiilide kontseptuaalne raamistik ei olnud originaalne. Korduvalt on mainitud seda, et tähtsamad ideed kanti üle saksa filosoofiast, eelkõige Schellingilt ja Hegelilt, teatud määral ka Herderilt jt. *Sturm und Drang*'i esindajailt.¹ See, et kanti üle, mitte laenati, tähendab, et seal, kus saksa autorid kõnelesid Saksa maast, rahvast ja kultuurist, figureeris slavofiilidel sarnastes konstruktsioonides Vene maa ja vene rahvas. See oli ka põhjus, miks slavofiilid tavaliselt vältisid oma allikatele viitamist.

Nende ideoloogia oli lihtne: Venemaa on imetlusväärne maa, ta ei ole selline nagu teised, vene rahvas ei ole selline nagu teised, tal on erakordne roll ja missioon, oma rist (veidi hiljem areneb sellest välja rahva-jumalakandja kujund, vrd. Dostojevskil).²

Kuid kõige tähtsam on saksa romantikute antropomorfistlik arusaam rahvast ja kultuurist: rahval on keha, hing ja saatus – ajalugu omandab biograafilise narratiivi jooned. Samuti on oluline saksa romantikute pidev igatsus lätete järele ja nende otsingud. Sellest romantismi vaimust sünnivad nii uus ajalookäsitus kui ka etnograafia ja folkloristika, võrdlev-ajalooline keeleteadus jne.³ Selline oli ideoloogiline raamistik.

Kogu slavofiilide ideestik ei ole siiski taandatav saksa allikatele. Spetsiifiliste vene teemade spekter oli slavofiilidel võrdlemisi lai, alates Bütsantsi mõjust ja religioosset probleemaaistikast (õigeusk ja vana usk ning vastandumine Lääne, ennekõike katoliiklikule religioossusele) ning lõpetades olme ja rahvariiete kandmisega. Sinna vahele mahtus veel Peeter I koos oma reformidega, millele slavofiilid andsid esimesena negatiivse hinnangu. Pärast seda pole vaibunud poleemika Peeter I rolli üle Venemaa ajaloos. Ning ka teiste ajalooliste isikute, nagu näiteks Ivan Julma ja Stalini üle vaidlemisel kasutatakse enamasti samasugust loogikat ja isegi terminoloogiat (vrd. viimase paari aasta ägedaid vaidlusi selle üle, kas Stalin oli „efektiivne mänedžer” või mitte).

Slavofiilidele kuulub olulisem osa vene rahvusliku diskursuse loomisel, kuid neil olid ka

¹ Vrd. nt. Nikolai Berdjajev: „Slavofiilid võtsid omaks Hegeli idee rahvaste kutsumusest ja kohaldasid selle, mida Hegel kasutas saksa rahva puhul, vene rahvale. Samuti kohaldasid nad Hegeli filosoofia põhimõtted vene ajaloole. K. Aksakov väitis koguni, et vene rahvas on valitud erilisel Hegeli filosoofiat mõistma.” (N. Berdjajev. Russkaja ideja. Azbuka-klassika, Sankt-Peterburg, 2008. lk. 69 jj.), vrd. ka: V. V. Zen'kovskij. Russkie mysliteli i Evropa. Respublika, Moskva, 2005, lk. 37–50.

² Selle kujundi aluseks on topeletmetoniüümial rajanev võrdlus: Jeesus kannab risti – vene rahvas kannab risti – see on sama rist, mida kannab Jeesus – vene rahvas kannab Jumalat (Jeesust). Hiljem hakkasid antisemiitlikud autorid vastandama jumalakandjat ja jumalatapjat rahvast (s. t. venelasi ja juute). Pikantne asjaolu seisneb selles, et jumalakandja rahva kontseptsioon tekkis „äravalitud rahva” kujundi ülekandmisel.

³ Vrd. P. Lotman, M. Lotman. Fennougristika eellugu ja Thomas Hiärne. E. Kung (koost.). Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 17/24). Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2009, lk. 206–229.

eelkäijad,⁴ samuti on oluline mõista nende kaasaegset konteksti, ideid, millega slavofiilid polemiseerisid. Ühelt poolt oli eelkäijaks Pjotr Tšaadajev, kelle „Filosoofilised kirjad” löid aluse vene originaalsele filosoofilisele diskursusele. Tšaadajevi ideoloogem oli teravalt kriitiline nii Venemaa võimude kui ka vene kultuuri ja ajaloo suhtes: Venemaa võttis kristluse vastu valest allikast (Bütsantsist), eraldus euroopalikust kultuurist ning langes ajaloost välja. Hiljem arendas sarnaseid ideid luuletaja ja religioosne filosoof Vladimir Solovjov.⁵

Tšaadajev kirjutas oma prantsuskeelsed filosoofilised kirjad 1820. aastate lõpul, 1830-ndate algul ning tutvustas nende sisu oma sõpradele veel enne avaldamist. Nii lootis ta, et Puškin avaldab esimese kirja oma ajakirjas – Puškin keeldus. Tšaadajevil õnnestus avaldada vaid esimese „Filosoofilise kirja” tõlge almanahhis „Teleskoop” 1836. aastal. Tekstil puudus allkiri, kuid oli fikseeritud kirjutamise koht ja aeg: „Nekropolis. 1829. aasta, detsember 17”. Venemaa olevat langenud ajast välja ning selle pealinn, poeetilise nimega Petropolis, olevat hoopis Nekropolis – surmalinn, surnuaed. Pärast kirja avaldamist kuulutati Tšaadajev hulluks, almanahhi toimetaja Nikolai Nadeždin aga arreteeriti ja pagendati, almanahh suleti. Aleksander Solženitsõn, kes Tšaadajevi vaateid sugugi ei toetanud, märkis vaimustusega: kui tugevalt Tšaadajev kirjutas, tema teosed olid keelatud tsaari tsensuuri poolt, samad teosed olid keelatud ka Nõukogude Liidus – Tšaadajeville kuulub Vene tsensuurikeeldude rekord. Ka praegu on Tšaadajev nii mõnegi vene rahvuslase meelet ohtlik vaenlane. Matemaatikust akadeemik Igor Šafarevitš paigutab Tšaadajevi russofoobide konteksti. Viimane väide on aga täiesti alusetu. Tšaadajevi sulge ei liigutanud Venemaa vihkamine, vaid valu ja armastus. Järgnevais, avaldamata kirjatükkides täpsustab ta oma arusaama Venemaa saatusest: see peab põrgust läbi käima, et tulla puhastatuna välja ning olla teistele maadele ja rahvastele valguseks. Ehkki slavofiilidele oli enamik Tšaadajevi ideid vastuvõetamatud, olid nad suures osas tema õpilased, neid on nimetatud koguni tema vaimseteks lasteks.

Teine tegur, millega slavofiilide ideede iseloomustamisel tuleb arvestada, on haridusminister Sergei Uvarovi poolt 1832. aastal formuleeritud nn. ametliku rahvusluse doktriin, mis kondenseerub vormelis „Pravoslavije, Samoderžavije, Narodnost” (õigeusk, monarhia, rahvuslus/rahvalikkus). Uvarovi ideedest arenes hiljem välja rahvaliku monarhia kontseptsioon (vrd. nt. Ivan Solonevitši samanimelist teost⁶).

Nüüdisaegsetel rahvuslastel kontamineeruvad Uvarovi ideed sageli slavofiilide omade, mis on suurel määral arusaamatuse vili. Uvarov ja slavofiilid on pigem vastased kui mõttekaaslased. Uvarovi kontseptsioon oli truualamlik, tema eesmärk oli pakkuda ideoloogilist tuge eksisteerivale korrale, Nikolai I valitsemisele. Slavofiilidel nagu Tšaadajevilgi on valitsevaks tundeks rahulolematuse olukorrana, see tundus neile lausa talumatu. Ka nende ühiskondlik positsioon erines drastiliselt: ühelt poolt minister, krahv, keisri soosik, teiselt poolt aga slavofiilide üks põhiideoloogid Aleksei Homjakov, kes oli politsei salajase jälgimise all. Nii mõnegi võimuesindaja arvates olid slavofiilid ohtlikud mässajad. Igatahes suhtuti neisse reserveeritumalt kui liberaalidesse.

Suhtumises võimuse seisneski üks põhilisi erinevusi slavofiilide ja saksa ajaloofilosoofilise mõtte vahel. Saksa mõtlejad, alustades Herderist ja Lessingist ning lõpetades Wagneri ja Nietzschega, võisid suhtuda võimuse üsna kriitiliselt. Nii mõnigi neist oli meelestatud lausa revolutsiooniliselt, kuid erinevate Saksa riikide võimud ei olnud nende jaoks päris võõrad. Võõras võim oli näiteks Napoleoni okupatsioon. Kõik see oli lihtne ja loogiline.

⁴ Vrd. kas või vürst Mihhail Štšerbatovi 1790. a. kirjutatud ja 1797. a. (postuumselt) üllitatud teost „Kommete rikkumisest Venemaal” (M. Ščerbato. O povreždenii nravov v Rossii. Werden Verlag, Moskva-Augsburg, 2001).

⁵ V. Solovjov. Rossija i vselenskaja cerkov´ (Prantsuse keelest tlk. G. A. Račinskij), Moskva, 1911.

⁶ I. L. Solonevič. Narodnaja monarxija. Feniks, Moskva, 1991. (Tegu on reprintväljaandega, originaal ilmus Buenos Aireses 1973. a., kirjutatud aga Teise maailmasõja ajal.)

Teine aspekt oli seotud ratsionaalsuse ja progressiga. Hegelile oli areng – sealhulgas poliitiline areng – mõtestatud ja positiivne ning tema jaoks esindas Preisimaa hetkel parimat riigikorda. Hoopis teistsugune oli slavofiilide mõtte- ja tundemaailm: Venemaal on võim võõrvõim ja on seda olnud alati, progressi ei ole olemas ja kui mingi areng on toimunud, siis ainult negatiivses suunas.

Siinkohal tuleb aga teha üks metodoloogiline täpsustus. Kui analüüsime mõnda ideoloogilist konstruktsiooni, siis ühelt poolt on loomulikult olulised teemad ja probleemikäsitlused, kuid sugugi vähem tähtis ei ole vastava diskursuse sisemine loogika, mis võimaldab anda samadele küsimustele erinevaid vastuseid ja haarata vajadusel uut ainet. Siin peame tõdema, et põhilised kontseptualiseerimismehhanismid on üheselt üle kantud saksa rahvuslikust diskursusest.

Slavofiilidele ja nende järglastele oli oluline Venemaa kui orgaanilise, amorfse, pehme ja sooja ühiskonna vastandamine Lääne kunstlikule, jäigale ja külmale tsivilisatsioonile. Tekib küsimus, kes on see Lääs. Vastus on, et ennekõike sakslased, kellele mõnikord lisatakse ka prantslased ja anglosaksid. NB! See kontseptsioon „ei märka” põhimõtteliselt poolakaid ega Poola riiki. Ühelt poolt oli see seotud sellega, et Poola riik oli tolleks ajaks ära jagatud, kusjuures suurem osa temast oli sattunud Venemaa koosseisu, teiselt poolt aga sellega, et poolakad olid slaavlased, seega mingis mõttes „omad”. Nii langesid poolakad Ida ja Lääne kristluse vastandamisest välja. Poolakaist Ida ja Lääne vastuolu kontekstis ei räägitud. Seega ei kuulunud nad samasse maailma, kus olid sakslased, prantslased, itaallased jt., poolakad olid halvad „omad”: mässumeelsed ja – nüüd tuleb meelde! – vale usku. Kogu seesama konstruktsioon on üle võetud sakslastelt. Nimelt olevat sakslased orgaaniline, pehme ja soe rahvas, keda läänest ohustab külm ja jäik vaenlane: ennekõike on selleks prantslased, kuid tihtipeale figureerivad selles kontekstis ka anglosaksid.

Maksimaalse teravuse saavutasid vastavad ideolooged Esimese maailmasõja ajal. Ühelt poolt üllitas vene neoslavofiilist filosoof Vladimir Ern 1914. aastal essee „Kantist Kruppini”⁷, milles püüab näidata, kuidas saksa militarism on saksa mentaalsuse sünnitus. Kusjuures Erni arvates ei alga asi Kantist, vaid tema eelkäijatest – meister Eckhartist, Lutherist, Böhmeist jt. Kant, Bismarck ja Krupp on üksnes selle vaimu ülimald väljendajad. Vladimir Frantsevitš Erni agarus on osaliselt seletatav tema päritoluga: alanud sõjas pidas ta vajalikuks demonstreerida oma vene patriotismi, kuid sellised meeoleolud polnud talle lähedaste filosoofide ringis haruldased. Hoopis tõsisem teos on Thomas Manni esseekogu „Apoliitilise inimese tähelepanekud” („Betrachtungen eines Unpolitischen”, 1918). Esseed ise on kirjutatud ja osaliselt ka avaldatud varem, alates 1914. aastast. Eriti huvitav on, et Mann peaaegu ei panegi tähele, et Saksamaa sõdib muuseas ka idarindel. Vastupidi, rääkides saksa eripärast, tsiteerib ta meelsasti Tolstoid ja Turgenevit – saksa filosoofide ideed tulid kaarega tagasi. Vaenlane on Lääs, ennekõike Prantsusmaa oma külma loogika ja ratsionaalse filosoofiaga. Saksamaa võitlus Prantsusmaaga on orgaanilise maailma vastuhakk mehaanilisele. Alles kogumiku viimastes, pärast Vene revolutsiooni kirjutatud esseedes teeb ta teatud korrektiive – Saksamaa osutub kuldseks keskmiseks kahe äärmuse, kapitalistliku Lääne ja sotsialistliku Ida vahel. Kuid põhiideoloogem on järgmine: sakslased on rahumeelne, orgaaniline rahvas, keda ohustab agressiivne ja mehaaniline vaenlane. Siit aga jõuab Mann järeldusele, et sakslastel ei jää muud üle kui see vaenlane purustada, ja ta ei näe siin sakslaste erilise rahumeelsuse teesiga vastuolu. Tõsi küll, Teine maailmasõda ja tol ajal Saksamaal valitsenud ideoloogia sundis Thomas Manni oma vaateid radikaalselt ümber vaatama ja „Doktor Faustuses” teeb ta seda halastamatu aususega.

Erinevalt Mannist püüab vene rahvuslik mõte slavofiilidest alates võimu kuritegelikust

⁷ V. F. Èrn. Ot Kanta k Kruppu. – Russkaja Mõsl´ 1914, nr. 12, lk. 116–124 (2. paginatsioon).

praktikast pidevalt distantseeruda: võim on võõrvõim. Esimesena ütles selle välja Aleksei Homjakov 1838. aastal oma artiklis „Vanast ja uuest”. See kirjutis on märkimisväärne nii mõneski aspektis. Kõigepealt purustab Homjakov vanameelsete arvamuse, et vanasti olid asjad head, moodne aeg on see, mis kombes rikkus: ka vanasti olid asjad kehvad. Probleem seisnes Homjakovi jaoks selles, et vene rahvas ei ole riiklik rahvas, riiklus on venelastele vastunäidustatud. Venelastele on omane kogukondsus ja demokraatia, nagu praegu on kombeks öelda, rohujuure tasandil. Selles vaimus interpreteerib Homjakov vene algkroonikas esitatud legendi varjaagide kutsumisest. 6370. aastal (AD 862) kutsuti valitsema varjaagid järgmises sõnastuses: „Meie maa on suur ja rikas, aga korda temas pole. Tulge valitsema ja valdama meid.”⁸ Homjakovi meelest näitab see pärimus, et vene rahvas ei oska ega taha kedagi valitseda, isegi mitte iseennast. Kui on vaja valitsejaid, kutsutakse nad väljastpoolt. Edaspidi toimiski vene elus kirjutamata seadus: võim on võõras, ta valitseb riiki, kuid ei sekku ühiskondlikku ega isiklikku ellu.

„Varjaagidest valitsus kujutab endast riigi väliskülge, kohalikud veetšed aga sisekülge. Kogu Venemaa täitevvõim, piiride kaitse, suhtlus naaberriikidega oli ühe varjaagi-vene perekonna kätes, kes käsutas värvatud družiinat [Homjakov peab siin silmas Rjuriku järglasi – M. L.]; õigusemõistmine, kommete säilimine, kõigi sisevalitsemise küsimuste lahendamine oli antud rahva nõukodadele.”⁹

Pole vist vajadust öelda, et kogu see arutlus rajaneb Homjakovi ideologiseeritud fantaasiatel, mitte ajaloo faktidel.

Slavofiilide meelest kehtis selline olukord kuni Peeter I-ni, kes rikkus kirjutamata lepet võimu ja ühiskonna vahel ning surus vene elu Saksamaalt võetud jäikadesse mallidesse. Teravalt negatiivne suhtumine Peeter I-sse on iseloomulik kõigile slavofiilidele, kes hakkasid idealiseerima Peetri-eelset aega. Nii kirjutas Ivan Kirejevski Homjakovile vastuseks mõeldud artiklis:

„Vürstivõim seisnes rohkem sõjaväe juhtimises kui sisevalitsemises, rohkem relvastatud patronaažis kui valdade omamises.”¹⁰

Ei hakka jällegi peatuma faktoloogilisel küljel, märkigem vaid konstruktsiooni paradoksaalsust. Vene riikluse aluseks on võõrvõim, kuid selline alus ise on oma. Peeter I, kes rikkus niisuguse dualismil rajaneva tasakaalu ning hakkas võõra (saksa) mudeli järgi ehitama oma riiki, osutub topeltvõõraks – omariikluse idee ise on venelastele võõras. Kogu konstruktsioon tundub nii kunstlik ja ekstravagantne, et ta lihtsalt ei saa olla elujõuline, eriti võrreldes saksa selge ja ratsionaalse originaaliga. Sellegipoolest sai slavofiilide ideest üks vene rahvusliku diskursuse juhtmotive ning nende järglased täiendasid ja laiendasid seda. Veel enne varjaagide kutsumist oli Venemaal kasaaride ike, siis tulid varjaagid, siis tatari-mongoli ike, siis vallutasid poolakad Moskva ja panid tsaariks isehakanud Vale-Dmitri, siis saksastasid Romanovid Venemaa jne. – kuni tänapäevani. Näiteid võiks siin tuua rohkesti, piirdun vaid tuntud rahvuslasest kirjaniku Valentin Rasputini tsitaadiga tema kõnest IX Üleilmsel Vene Rahva Kontsiilil:

„Täna elame okupeeritud maal, selles ei saa olla vähimatki kahtlust [– – –]. Võõrad juhtimis- ja majandamismeetodid, rahvuslike varade väljavedamine, põlisrahvas kolmanda sordi inimeste seisundis, võõras kultuur ja võõras haridus, võõrad laulud ja kombes, võõrad seadused ja pühad, võõrad hääled massikommunikatsioonivahendites, linnade ja külade võõras arhitektuur – pea kõik on võõras, ja kui lubataksegi oma, siis okupatsioonirežiimi kasinate normide järgi.” (Sovetskaja Rossija 2005, nr. 32/33)

⁸ Lavrent'evskaja letopis'. (Polnoe sobranie russkix letopisej. Tom pervyj). Leningrad, 1926–1928, lk. 7.

⁹ A. S. Xomjakov. O starom I novom. Sočinenija. V. 2 t. Moskva, 1994. T. 1., lk. 463.

¹⁰ I. V. Kireevskij. V otvet A. S. Xomjakovu. – Kritika i èstetika. Izd. 2-e, ispr. i dop. Moskva, 1998, lk. 159.

Sellele tuleb lisada, et ka nõukogude võim ei olnud Rasputini jaoks päris „oma”.

Niisiis on võim Venemaal võõras, ja isegi kui see olukord oli kunagi talutav, pole ta seda enam praegu, kusjuures see „praegu” võib tähendada nii 19. kui 20. ja ka 21. sajandit.

Nüüd aga kerkib kaks vene intellektuaalse ajaloo igihaljast küsimust: kes on süüdi? ja – mida teha? Neile püüdis vastuse anda juba Ivan Kirejevski. Esimese puhul huvitas teda, kuidas sai võimalikuks Peeter I pööre:

„Kuidas sai võimalikuks Peeter, venelikkuse hävitaja ja saksalikkuse juurutaja? Kui aga lõhkumine algas enne Peetrit, siis kuidas sai Moskva vürstiriik Venemaad ühendades selle ära lämmatada? Miks ei toimunud erinevate osade ühendamine tervikuks teisiti? Miks pidi sel juhul võidutsema välismaine, aga mitte vene alge?

Üks fakt meie ajaloos selgitab meile selle õnnetu pöörde põhjuse. See fakt on Saja Kapiitli Kontsiil.¹¹ Kui ketserlus ilmnes kirikus, siis pidi Vaimu lahkeli avalduma ka elus. [– – –] Uuenduste partei võitis traditsioonipartei just sellepärast, et viimane oli erimeelsustest lõhki rebitud. Pärast vaimse sideme purunemist tekkis siit vajadus materiaalse formaalse sideme järele, sealt *mestnitšestvo*,¹² *opritšnina*, orjus jms. Sealt raamatute moonutamine, ekshiarvamuste ja võhiklikkuse tõttu ning nende parandamine oma arusaamade ja suvalise kriitika järgi. Sealt Peetri-eelse valitsuse lahkmeel rahva enamusega, keda tõugatakse eemale lahkusulistele nime all. Sellepärast Peeter kui partei ülemus moodustab riigis ühiskonna ühiskonnas ja kõik, mis sellele järgneb.”¹³

Teisisõnu, „venelikkuse hävitaja” sai võimalikuks tänu sellele, et veel enne teda oli olemas teine „venelikkuse hävitaja”. Kirejevski järgi on vene elu lätted kristluses ja õigeusu kirikus kui selle ühtse orgaanilise tervikuna hoidjas. Kui kiriku terviklikkus laguneb, laguneb ka kogu Vene elu ja tekib vajadus väliste tugevate järele. Sellised Saksamaalt võetud toed tõi Venemaale Peeter. Jällegi ei ole siin mõtet peatuda Kirejevski meelevaldsel ümberkäimisel ajaloo faktidega. Huvitavam on see, milliseid lahendusi ta pakub.

Kuid enne sellest, kuidas Homjakov ja Kirejevski ise Peetri pärandusega võitlesid. Peeter nimetas riiklikku korda, mille ta lõi, üldrahvalikuks, mis muu seas tähendas, et kogu elanikkond on riigi teenistuses.¹⁴ Peeter ei reglementeerinud mitte üksnes ühiskondlikku korda, vaid ka eraelu, mis puudutas ka seda, kuidas aadlikud pidid riietuma ja välja nägema. Homjakov ja Kirejevski kasvasid habet ning Homjakov käis väljas „rahvariites”¹⁵, äratades nii politsei tähelepanu ja sattudes jälgimise alla. 1849. aastal tehti talle ja Kirejevskile isegi korraldus ajada habe ära ja käia korralikult riides (habemes nähti koguni „teatud mõttelaadi märki”). See ei olnud üksnes politseivõimude kapriis. Homjakovi ilmumine tänavale tekitas alati uudishimu ja isegi äžiotaaži. Inimesed ei saanud aru, kes see on ja mida ta taotleb. Tema taotlus oli olla koos rahvaga, nii nagu olid seda olnud aristokraadid Peetri-eelses ajal. See mõjus aga pigem maskeraadina.

Nüüd aga Kirejevski pakutud lahenduste juurde, kuidas taastada vene elu terviklikkust ja naasta kirikut elavdava vaimu juurde, mis hingab kirikus. Need on nii omapärased, et väärivad täpset tsiteerimist:

„Meil jääb soovida vaid üht, et mingisugune prantslane mõistaks kristliku õpetuse originaalsust, nii nagu see on kätketud meie kirikus, ja kirjutaks sellest ajakirjas artikli;

¹¹ S. t. Kirejevski meelest on Peeter I fenomenis süüdi juba (nimetamata) Ivan IV („Julm”).

¹² Aristokraatliku hierarhia kord Venemaal tekkis tegelikult 15. sajandi lõpul, s. t. enne Saja Kapiitli Kontsiili, suurel määral Poola seaduse põhimõtteid järgides. Vastupidi Kirejevski arvamusele Ivan IV, Sajapäise Kontsiili initsiaator ei viinud sisse, vaid piiras *mestnitšestvo*’d.

¹³ I. V. Kireevskij. V otvet A. S. Xomjakovu, lk. 162–163.

¹⁴ Vrd. nt. J. M. Lotman. Besedy o russkoj kul’ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načalo XIX veka). Iskusstvo-SPb. Sankt-Peterburg, 1994, lk. 237.

¹⁵ Tegumoe mõtles välja Homjakov ise, tema arvates pidi see olema vanavene riietusstiil.

et sakslane uuriks teda uskuma hakates meie kirikut sügavamalt ja hakkaks loengutes tõestama, et selles avaneb täiesti ootamatult nimelt see, mida vajab Euroopa valgustamine. Siis kahtlemata usuksime meie prantslast ja sakslast ning saaksime ise teada seda, mis meil on.”¹⁶

Jällegi tuleb rõhutada, et tegemist pole kurioosumi või uitmõttega, vaid läbimõeldud konstruktsiooniga, mida kohtame hiljem erinevatel rahvuslikult meelestatud autoritel: Venemaal on peidus tõde Kristusest, mida Lääs ei tunne, ning seda tõde tuleb tutvustada (üks Dostojevski juhtmotive). Kuid kuna me ise ennast ei usu, siis on ainuke lootus, et see tõde tuleb kaarega Läänest, mida meie, venelased, oleme harjunud matkima. Hilisematel autoritel võib Kristus sellest konstruktsioonist kaduda, aga idee, et õige kord Venemaal peab tulema Läänest, on kummalisel kombel rohkem levinud rahvuslikel autoritel kui liberaalsetel.

Lõpetuseks üks päris värske tsitaat vene rahvuslasest publitsistilt (ta ise eelistab end nimetada filosoofiks) Konstantin Krõlovilt, kelle blogi on üks rahvuslaste foorumeid. Krõlovi poliitilised vaated (rahvusdemokraatia) on lähedased paremäärmuslastele ning sellisena on ta valitseva režiimiga opositsioonis. Krõlov on mõjukas ja haritud autor, kelle jõupingutused ei ole seotud niivõrd mingi idee loomise, kuivõrd rahvusliku diskursuse restruktureerimisega. Suurel määral tänu talle rikastus vene blogosfäär selliste sõnadega nagu *нерусь* (mittevene) ja *кремлядь* (kremlits). Esimesega tähistatakse kõiki Venemaal elavaid vaenulikke rahvaid (s. t. mittedlaavlasti)¹⁷. Valitsev režiim teenib Krõlovi meelest nimelt *nerus*’i huve. See sõna on leidnud võrdlemisi laialdast kasutust. Veel populaarsemaks osutus aga *кремлядь*; ka selle neologismi autoriks pole Krõlov ise, kuid ta on asunud seda aktiivselt propageerima. Nt. sõnaühendiga „paljurahvuseline *кремлядь*”, tähistab ta *nerus*’i huvisid teenivat valitsevat režiimi.

Krõlov kirjeldab, kuidas ta oli külas mingis seltskonnas, kus kõlas vähemalt rahvuslaste hulgas üsna populaarne teema, et Hitler poleks Venemaal midagi eriti halba teinud, oleks saksa kord, saksa õlu jne. Edasi läks jutt sellele, et oleks hea, kui NATO väed okupeeriksid Venemaa:

„Selle koha peal otsustasin ma lollitada. Ja ütlesin, et kui juba nii, siis on mul plaan, kuidas Venemaad kujundada. Täpsemalt, tean kust seda võtta. Ameeriklastel on kindlasti detailne plaan, mida sõja korral Venemaaga ette võtta. [– – –] Nad on kindlasti pannud kõik üksikasjalikult kirja, kaasa arvatud elukorraldus okupeeritud aladel. Noh vaat, need plaanid tuleb ära varastada – selleks meie eriteenistused veel kõlbavad – ja realiseerida. Endil.

Vastu ootusi ei tekitanud nali naeru ega heakskiitu, kuid vastas istuv sünge mees, kes jõi keskendunult vodka „Marusjat”, tõstis silmad ja kommenteeris nõnda: „Ei, ise ei saa, iga plaan pilastatakse ära ja kõik tassitakse laiali. Vaat kui NEMAD tulevad, siis võib-olla saab midagi ka korda.

Ühesõnaga õnnestus Putinil see, mida täiel määral ei suutnud ei nõukogude võim ega Jeltsin, see, mis enne oli intelligentlik *fronde*, sai tõsiseks massimeeleoluks.” (<http://krylov.livejournal.com/2042391.html>)

Ühesõnaga, tuleks jälle kutsuda varjaagid: „Meie maa on suur ja rikas, aga korda temas pole. Tulge valitsema ja valdama meid.” Muidugi ei saa Krõlovi pidada kuigi usaldusväärseks allikaks, tema kirjutised on täis liialdusi ja tendentslikke moonutusi, kuid teatavaid

¹⁶ I. V. Kireevskij. V otvet A. S. Xomjakovu, lk. 163.

¹⁷ Sõna ise oli kasutusel juba 19. sajandil, kuid siis puudus sellel agressiivselt ksenofoobiline varjund. Krõlovi ja tema järglaste jaoks kõidab siin kõlaline sarnasus sõnaga *нелюдь*, mis rahvaluules tähistas kurja jõudu. K. Krylov. Rus´ i Nerus´ (<http://old.russ.ru/politics/20031007-kryl.html>). 07.10.2003.

meeleolusid kajastavad nad üsna adekvaatselt. Eriti on aga sellist teksti huvitav lugeda autori sulest, kelle meelest Venemaal ongi juba võõrvõim ning venelased on *nerus*'i poolt degradeeritud teise või kolmanda sordi inimesteks (vrd. ülalpool Valentin Rasputiniga).

Krõlovi eesmärk – nii nagu ta ise seda formuleerib – seisneb selles, et vene rahvas oleks omal maal oma saatuse peremees. See kõik on täiesti arusaadav, aga õilsa eesmärgi saavutamist takistavad kaks faktorit. Esiteks *nerus*'i, kes tahab kehtestada Venemaal oma, venelastele vaenulikkude korda (tüüpiline sedalaadi autorite jaoks: hulka rahvaid tähistatakse ühe sõnaga ja siis postuleeritakse, et neil on ka samad eesmärgid). Teiseks selgub, et rahvas ise ei kipu rahvuslaste plaane teostama. See pole vaid vene rahvusluse probleem: juba varem oli Jean-Jacques Rousseau sunnitud tõdema, et vastupidiselt tema õpetusele ei taha rahvas olla õnnelik. Ka paljud revolutsionäärid (nii Venemaal kui ka mujal) märkasid nõrdimusega, et rahvas ei kiirusta olema vaba. Nüüd avastas ka üks vene rahvuslane, et rahvas ei mõista teda ja igatseb hoopis võõrvõimu järele. Süüdi on Putin, nagu enne olid süüdi Peeter I ja Ivan IV. Jne.

Mihhail Lotman

(1952)

Lõpetanud Tartu ülikooli 1976. Magister slaavi filoloogias 1993, *Ph.D* (semiootika) 2000. Eesti Humanitaarinstituudi professor ja Tartu Ülikooli vanemteadur. Uurimisalad: üldine semiootika ja kultuurisemiootika, tekstiteooria.